

Mobbning och moraliska processer hos skolbarn

Marlene Bjärehed

Skolmobbning är när en elev upprepade gånger blir utsatt för kränkningar av andra elever. Den som utsätts är också i någon form av underläge. Det kan handla om att bli retad, utesluten eller att bli slagen. Mobbning kan också ske på nätet. Mobbning har allvarliga negativa konsekvenser för de som utsätts och det är därför angeläget att få mer kunskap om faktorer som påverkar förekomst av skolmobbning. I detta kapitel sammanfattas utvalda delar ur min doktorsavhandling ”The association between moral disengagement and bullying in early adolescence” (Bjärehed, 2021), där jag undersökte betydelsen av *moraliskt disengagemang* i relation till mobbning bland elever i åldrarna 10–14 år.

Moraliskt disengagemang, eller moralfrånkoppling, innebär kortfattat att den inre moralen sätts åt sidan genom olika processer så som tendensen att rättfärdiga kränkande handlingar, att minimera det egna ansvaret och att skuldbelägga offret (Bandura, 2016). Dessa processer bidrar till negativa handlingar och det finns starkt forskningsstöd för att de är viktiga för att förklara mobbning i skolan (Gini et al., 2014; Killer et al., 2019). I min avhandling var fokus på att undersöka faktorer som är associerade med att barn och ungdomar *utför* mobbning. Deltagarna i studierna har inte klassificerats som "mobbare", i stället har graden av mobbningsbeteenden fångats för att ge en mer nyanserad och dynamisk förståelse av mobbning. De studier som ingår i avhandlingen har fokuserat på skolmiljön och mobbning mellan elever, en av studierna inkluderar också nätmobbning.

Avhandlingens datainsamling¹ startades läsåret 2015/16 då eleverna gick i årskurs 4. Vid första insamlingstillfället deltog drygt 100 skolklasser i tio syd- och mellansvenska kommuner. De deltagande skolorna hade god spridning avseende geografi (landsbygd, mindre städer och storstadsskolor) och demografi (till exempel andel elever med föräldrar med eftergymnasial utbildning). Eleverna följdes sedan till och med årskurs 8, vilket för de flesta inkluderade ett skolbyte i årskurs 7.

Mobbning i skolan

Mobbning i skolan är ett globalt problem som erkänns som en hälso-risk för barns psykiska hälsa och välbefinnande enligt UNESCO (2019). Skolmobbing kan således hota barns rättigheter, inklusive rätten till en trygg miljö för lärande och utveckling (Hymel et al., 2010; Thornberg et al., 2022). Att vara utsatt för mobbing under sin skolgång kan ha en rad negativa konsekvenser, till exempel ökad risk för att drabbas av psykisk ohälsa (Reijntjes et al., 2010) och psykosomatiska problem så som huvudvärk och sömnsvårigheter (Gini & Pozzoli, 2009). Andra negativa konsekvenser av att vara utsatt för mobbing är sämre skolprestationer (Armitage, 2021). Även de som mobbar löper större risk för en rad negativa konsekvenser. Till exempel har man funnit att mobbing är en riskfaktor för våldsamt beteende som vuxen (Farrington et al., 2012) och att barn och ungdomar som mobbar löper en högre risk för droganvändning (Vrijen et al., 2021). Förekomsten av skolmobbing varierar mellan länder och kulturer och kan vara svår att jämföra. I Sverige har förekomsten beskrivits som relativt låg, men den verkar ha ökat under det senaste decenniet (Bjereld et al., 2020) och stiftelsen Friends visar i en rapport från 2022 att 140 000 skolbarn har varit utsatta för mobbing i skolan och på nätet, de senaste månaderna.

Vad menas med mobbing?

Begreppet mobbing definieras oftast bland forskare som en underkategori av aggressivt beteende. För att klassificera ett beteende som

¹Avhandlingen är skriven inom ramen för projektet "Mobbningens sociala och moraliska processer – en fyraårig longitudinell studie", finansierat genom Vetenskapsrådet [Dnr 2013-07753] och lett av professor Robert Thornberg, Linköpings universitet.

mobbing krävs det dessutom enligt Olweus (1993) att det är upprepat och att det finns en obalans i makt mellan den som är utsatt och den eller de som utsätter, där den som är utsatt har svårt att försvara sig. Mobbningsbeteenden kan ta olika uttryck, inklusive direkt (som att säga elaka saker) eller indirekt beteende (som ryktsespridning) och kan utföras fysiskt, verbalt eller genom att skada en persons sociala relationer. Nätmobbing är en form av mobbing som sker via mobil, dator eller surfplatta (Frisén & Berne, 2016). Olweus definition av mobbing har emellertid kritiserats och alternativa definitioner har föreslagits av andra forskare (Hellström et al., 2021).

Moraliskt disengagemang

I flera svenska studier har man visat att skolbarn anser att mobbing är en moralisk överträdelse, oberoende av skolans regler, med hänvisning till de negativa konsekvenserna för den utsatte (Thornberg et al., 2016; Thornberg et al., 2017). Samtidigt fortsätter mobbing att vara ett problem på våra skolor (Friends, 2022) och få elever hjälper den som är utsatt när de blir vittne till mobbing (Jones et al., 2015). En möjlig förklaring till detta återfinns i den socialkognitiva teorin och begreppet moraliskt disengagemang (Bandura, 1999, 2016). Moraliskt disengagemang, eller moralfrånkoppling, är en uppsättning övertygelser som på olika sätt rättfärdigar eller bortrationaliserar negativa och kränkande handlingar. Denna frånkoppling av moralen gör att individer kan fortsätta att kränka andra utan att det väcker skam eller skuld. Personerna upplever helt enkelt inte att det de gör är fel, även om de i grunden anser att mobbing är en moralisk överträdelse.

Moraliskt disengagemang innefattar fyra kategorier av mekanismer: **kognitiv omstrukturering** så som att hävda att mobbningen ”bara var på skoj”, **minimering av det egna ansvaret** genom att till exempel hävda att man bara gjort som man blivit tillsagd, **förvrängning av konsekvenserna** vilket innebär att individen förringar mobbningens negativa effekter, eller att **förlägga orsaken till den som utsätts** så som att beskriva den som utsätts som konstig eller avvikande. Sammantaget inkluderar dessa fyra kategorier åtta olika mekanismer. I den första av avhandlingens delstudier undersöktes moraliskt disengagemang på mekanismnivå, medan vi i de andra tre studierna studerade moraliskt disengagemang som ett globalt mått, vilket är det vanligaste angreppssättet inom forskningen. Den tidigare forskningen visar att individer som uppger att de i större utsträckning lägger ansvaret på

den som utsätts, minimerar negativa konsekvenser eller tenderar att förlägga ansvaret på någon annan, också är mer benägna att mobba andra (Killer et al., 2019). Mina resultat gick i linje med detta, men nyanserade också bilden något. Till exempel verkar skillnaden mellan att initiera mobbningen och tendensen att haka på, åtminstone delvis, vara relaterad till olika mekanismer av moraliskt disengagemang. I avhandlingens första studie fann vi att moraliskt rättfärdigande (så som att tycka att det är okej att kränka andra om man gör det för att skydda en kompis) hade betydelse för direkt och indirekt mobbning medan ansvarsutspädning i stället hade betydelse för tendensen att förstärka eller haka på mobbningen (Bjärehed et al., 2020).

Klassrummet spelar roll för individers mobbningsbeteenden

Det är inte bara individuella faktorer så som individers benägenhet till moraliskt disengagemang som har betydelse för mobbningsförekomst och det är därför viktigt att också studera olika kontextuella faktorer. I avhandlingen tittade jag specifikt på klassrummet. Med klassrummet avses här inte bara den fysiska miljön utan även den sociala miljön där elever och lärare interagerar. Tidigare forskning har visat att det är relativt vanligt att elever blir utsatta av sina klasskamrater, samtidigt som det finns stor variation i mobbningsprevalens mellan olika klassrum. Det vill säga, i en klass kan det förekomma mycket mobbning medan i andra klasser förekommer det inte alls. Faktorer som klassklimat och klassrumsnormer är några aspekter som kan bidra till denna variation (Salmivalli & Voeten, 2004). Även hur elever agerar när de blir vittne till mobbning har visat sig vara en betydelsefull faktor. Studier har visat att ju vanligare det är att klasskamrater förstärker mobbning, genom att exempelvis själva delta i kränkningarna, desto vanligare är det med mobbning. På samma sätt är det mindre risk att utsättas för mobbning i ett klassrum där eleverna anger att de i stället tar den utsattes parti (Kärnä et al., 2010).

Klassrummets moraliska klimat kan också påverka mobbningsprevalensen. Även om forskningen huvudsakligen fokuserat på moraliskt disengagemang på individnivå kan moraliskt disengagemang också uppstå på gruppnivå och benämns då som *kollektivt moraliskt disengagemang*. Kollektivt moraliskt disengagemang avser i vilken grad moraliskt disengagemang uppfattas som vanligt förekommande i en grupp (Gini et al., 2015).

Moraliskt disengagemang innebär att den inre moralen sätts åt sidan. Det gör det lättare att bete sig elakt då personen inte i lika stor utsträckning upplever att det hen gör är fel. Bandura (2016) har beskrivit åtta olika mekanismer genom vilket detta kan ske:

» *Förskönande omskrivningar*: Innebär att man använder förskönande termer för att mildra allvaret i en negativ handling. Genom att ändra språket kring handlingen kan man göra den mer acceptabel, till exempel att hävda att något bara är ”på skoj” och därför inte mobbning.

» *Fördelaktiga jämförelser*: Innebär att en handling jämförs med någonting som är mycket värre. Ett exempel kan vara en elev som deltar i mobbning genom ryktesspridning och säger: ”Andra gör värre saker. Det finns de som slår och hotar. Det jag gör är ingenting i jämförelse med det.”

» *Moraliskt rättfärdigande*: Innebär att man ser på de negativa handlingarna som acceptabla eller rent av önskvärda. Till exempel genom att lyfta fram att man gjorde det för att skydda sina kompisar.

» *Ansvarsförskjutning*: Innebär att personen förlägger ansvaret på någon annan, till exempel genom att säga att man blev tillsagd av en klasskompis att lägga ut den där kränkande bilden på nätet.

» *Ansvarsdiffusion*: Handlar om att det egna ansvaret upplevs som mindre när det är fler personer närvarande. Till exempel genom att säga: ”Det är inte bara jag som mobbar, hela klassen är med på det”.

» *Förvrängning av konsekvenser*: Innebär att individen minimerar eller avfärdar en handlingens negativa effekter för den som utsätts. Till exempel genom att säga: ”Det är väl inte så farligt att retas, ingen tar väl skada av det. Lite får man tåla”.

» *Dehumanisering*: Innebär att man betraktar en individ eller grupp som mindre värd eller mindre mänsklig. Ett exempel kan vara en elev som rättfärdigar sitt beteende genom att använda nedvärderande termer för att beskriva en klasskamrat. Till exempel en elev som uttrycker rasistiska åsikter och pratar om personen ”som ett djur”.

» *Skuldbeläggning*: Innebär att offret ses som orsaken till mobbningen och att ”hen får skylla sig själv”.

I en skolklass med hög nivå av kollektivt moraliskt disengagemang har det skapats en gemensam bild av att det är vanligt förekommande med uppfattningar och attityder som rättfärdigar, ursäktar eller bortförklarar att vissa elever utsätts för kränkande handlingar. Detta kan i sin tur påverka hur elever agerar i mobbningsituationer. Till exempel har man sett att elever oftare tar en passiv roll eller tar mobbarnas parti när de blir vittnen till mobbning om klassens moraliska disengagemang är högre (Sjögren et al., 2021).

I min avhandling undersöktes betydelsen av kollektivt moraliskt disengagemang i två av de fyra delstudierna. Resultaten pekar på att kollektivt moraliskt disengagemang bidrar till att förklara variation i mobbning mellan klasser (Bjärehed et al., 2021a, 2022). Vi kunde även se att det hade betydelse hur eleverna uppgav att de agerade när de blev vittnen till mobbning. Elever var mer benägna att mobba andra i skolklasser där det var vanligare att klasskamrater agerade som förstärkare eller medhjälpare till den som mobbar. Denna koppling var särskilt tydlig för elever som skattade högt på moraliskt disengagemang. Det är möjligt att de elever som i högre grad rättfärdigar, bortförklarar eller förlägger ansvaret på någon annan också är mer benägna att påverkas av gruppsyck och negativa gruppnormer.

Implikationer för skolors antimobbningsarbete

En praktisk implikation av avhandlingens resultat är att lärare och annan skolpersonal behöver hjälpa eleverna att bli medvetna om de processer som ryms inom moraliskt disengagemang. Detta kan ske genom värdegrundsarbetet och i ämnesundervisningen. Exempelvis kan eleverna i ämnet svenska läsa och diskutera skönlitteratur (Edvardsson, 2020) som på olika sätt synliggör mobbningsens sociala och moraliska processer. En amerikansk studie har visat att detta kan minska graden av moraliskt disengagemang bland elever så tidigt som i årskurs 3 (Wang & Goldberg, 2017). Det är också viktigt att försöka motverka dessa processer tidigt, eftersom våra studier visade att moraliskt disengagemang har betydelse för mobbning redan i årskurs fyra, och att elever som skattar högre på moraliskt disengagemang riskerar att bli mer involverade i mobbning över tid (Bjärehed et al., 2021b). För att få en fördjupad bild av skol- och klassrumsklimat kan frågor om moraliskt disengagemang inkluderas i trygghetsenkäter (se till exempel Frisé & Berne, 2016 för kopieringsunderlag). På så sätt kan man få en bild av mönstren på den egna skolan och i olika klasser.

Skolor bör dels arbeta åtgärdande med elever som är involverade i mobbning, dels främjande och förebyggande på skol- och klassrumsnivå. I detta arbete behöver lärare och annan skolpersonal också vara tydliga med att mobbning inte är något som kan accepteras på skolan och att det inte finns några omständigheter som gör att mobbning kan rättfärdigas. Genom att medvetandegöra eleverna om mobbningens sociala och moraliska processer och de olika mekanismerna inom moraliskt disengagemang kan de stöttas i att upptäcka och motverka dem i olika situationer.

Referenser

Armitage, R. (2021). Bullying in children: Impact on child health. *BMJ Paediatrics Open*, 5(1). <https://doi.org/10.1136/bmjpo-2020-000939>

Bandura, A. (1999). Moral disengagement in the perpetration of inhumanities. *Personality and Social Psychology Review*, 3(3), 193–209. https://doi.org/10.1207/s15327957pspr0303_3

Bandura, A. (2016). *Moral disengagement: How people do harm and live with themselves*. Worth.

Bjereld, Y., Augustine, L., & Thornberg, R. (2020). Measuring the prevalence of peer bullying victimization: Review of studies from Sweden during 1993–2017. *Children and Youth Services Review*, 119, 105528. <https://doi.org/10.1016/j.chilyouth.2020.105528>

Bjärehed, M. (2021). *The association between moral disengagement and bullying in early adolescence*. Doctoral dissertation. Linköping University Electronic Press. <http://liu.diva-portal.org/smash/get/diva2:1618605/FULLTEXT02.pdf>

Bjärehed, M., Thornberg, R., Wänström, L., & Gini, G. (2020). Mechanisms of moral disengagement and their associations with indirect bullying, direct bullying, and pro-aggressive bystander behavior. *Journal of Early Adolescence*, 40(1), 28–55. <https://doi.org/10.1177/0272431618824745>

Bjärehed, M., Thornberg, R., Wänström, L., & Gini, G. (2021a). Individual moral disengagement and bullying among Swedish fifth graders: The role of collective moral disengagement and pro-bullying behavior within classrooms. *Journal of Interpersonal Violence*, 36 (17–18), NP9576–NP9600
<https://doi.org/10.1177/0886260519860889>

Bjärehed, M., Thornberg, R., Wänström, L., & Gini, G. (2021b). Moral disengagement and verbal bullying in early adolescence: A three-year longitudinal study. *Journal of School Psychology*, 84, 63–73. <https://doi.org/10.1016/j.jsp.2020.08.006>

Bjärehed, M. (2022). Individual and classroom collective moral disengagement in offline and online bullying: A short-term multilevel growth model study. *Psychology in the Schools*, 59, 356–375.
<https://doi.org/10.1002/pits.22612>

Edvardsson, J. (2020). Skönlitteratur i värdegrundsarbetet. Studentlitteratur

Farrington, D. P., Lösel, F., Ttofi, M. M., & Theodorakis, N. (2012). School bullying, depression and offending behavior later in life: An updated systematic review of longitudinal studies. National Council for Crime Prevention. https://bra.se/download/18.1ff479c3135e8540b29800014815/1371914737981/2012_Bullying_perpetration_webb.pdf

Friends (2022). Mobbingens förekomst: Tre barn utsatta i varje klass. www.friends.se

Frisén, A., & Berne, S. (2016). Nätmobbning: Handbok för skolan. Natur & Kultur

Gini, G., & Pozzoli, T. (2009). Association between bullying and psychosomatic problems: A meta-analysis. *Pediatrics*, 123(3), 1059–1065. <https://doi.org/10.1542/peds.2008-1215>

Gini, G., Pozzoli, T., & Bussey, K. (2015). The role of individual and collective moral disengagement in peer aggression and bystander: A multilevel analysis. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 43(3), 441–452. <https://doi.org/10.1007/s10802-014-9920-7>

- Gini, G., Pozzoli, T., & Hymel, S. (2014). Moral disengagement among children and youth: A meta-analytic review of links to aggressive behavior. *Aggressive Behavior*, 40(1), 56–68. <https://doi.org/10.1002/ab.21502>
- Hellström, L., Thornberg, R., & Espelage, D. L. (2021). Definitions of bullying. In P. K. Smith & J. O'Higgins Norman (Eds.), *The Wiley Blackwell handbook of bullying. A comprehensive and international review of research and intervention.* (pp. 3–21). Wiley-Blackwell
- Hymel, S., Schonert-Reichl, K. A., Bonanno, R. A., Vaillancourt, T., & Henderson, N. R. (2010). Bullying and morality: Understanding how good kids can behave badly. In S. R. Jimerson, S. M. Swearer, & D. L. Espelage (Eds.), *Handbook of bullying in schools: An international perspective* (pp. 111–128). Routledge.
- Jones, L. M., Mitchell, K. J., & Turner, H. A. (2015). Victim reports of bystander reactions to in-person and online peer harassment: A national survey of adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 44(12), 2308–2320. <https://doi.org/10.1007/s10964-015-0342-9>
- Killer, B., Bussey, K., Hawes, D. J., & Hunt, C. (2019). A meta-analysis of the relationship between moral disengagement and bullying roles in youth. *Aggressive Behavior*, 45(4), 450–462. <https://doi.org/10.1002/ab.21833>
- Kärnä, A., Voeten, M., Poskiparta, E., & Salmivalli, C. (2010). Vulnerable children in varying classroom contexts: Bystanders' behaviors moderate the effects of risk factors on victimization. *Merrill-Palmer Quarterly*, 56, 261–282. <https://www.jstor.org/stable/230980070>
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do.* John Wiley & Sons Ltd.
- Reijntjes, A., Kamphuis, J. H., Prinzie, P., & Telch, M. J. (2010). Peer victimization and internalizing problems in children: A meta-analysis of longitudinal studies. *Child Abuse and Neglect*, 34(4), 244–252. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2009.07.009>

Salmivalli, C., & Voeten, M. (2004). Connections between attitudes, group norms, and behaviour in bullying situations. *International Journal of Behavioral Development*, 23, 246–258.
<https://doi.org/10.1080/01650250344000488>

Sjögren, B., Thornberg, R., Wänström, L., & Gini, G. (2021). Associations between students' bystander behavior and individual and classroom collective moral disengagement. *Educational Psychology*, 41(3), 264–281. <https://doi.org/10.1080/01443410.2020.1828832>

Thornberg, R., Bjereld, Y., & Sjögren, B. (2022). Skapa trygghet för lärande: om skolans arbete mot mobbning, trakasserier och kränkande behandling. Skolverket. <https://www.skolverket.se/getFile?file=10216>

Thornberg, R., Pozzoli, T., Gini, G., & Hong, J. S. (2017). Bullying and repeated conventional transgressions in Swedish schools: How do gender and bullying roles affect students' conceptions? *Psychology in the Schools*, 54(9), 1189–1201. <https://doi.org/10.1002/pits.22054>

Thornberg, R., Thornberg, U. B., Alamaa, R., & Daud, N. (2016). Children's conceptions of bullying and repeated conventional transgressions: Moral, conventional, structuring and personal choice reasoning. *Educational Psychology*, 36(1), 95–111.
<https://doi.org/10.1080/01443410.2014.915929>

UNESCO. (2019). Behind the numbers: Ending school violence and bullying. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000366483>

Vrijen, C., Wiertsema, M., Ackermans, M. A., van der Ploeg, R., & Kretschmer, T. (2021). Childhood and adolescent bullying perpetration and later substance use: A meta-analysis. *Pediatrics*, 147(3), 1–19. <https://doi.org/10.1542/peds.2020-034751>

Wang, C., & Goldberg, T. S. (2017). Using children's literature to decrease moral disengagement and victimization among elementary school students. *Psychology in the Schools*, 54(9), 918–931.
<https://doi.org/10.1002/pits.22042>